

hanem eredeti, angol balladaformára mutató is, így a *Sir Patrick Spens*) a legnagyobbknak nevezni. Tökéletesen hasonult a *Vörös Rébék* legjobb népballadánk építéséhez, nyelvéhez, ábrázolási módjához, még hozzá úgy, hogy akár nagyszalontai, akár nagykőrösi halomából maradt meg emlékezetében a mottó első két sora, akár ponyvafüzetben olvasta Pörge Dani históriáját, a hétköznapi történetet a mágia-mítosz síkjába emelte. Azt is mondhatnánk: szertartásszöveggé tette. Még hozzá úgy, ahogy Constantin Brailou máramarosi példájában az esküvő előtt szakadékba zuhant vőlegényt a falu népe a közösségi tudatba emelte (*Eliade*, 1998, 74–76.). Az ösztönösség és tudatosság példája is a *Vörös Rébék*, mert Aranyban egyszerre működött a balladák ismeretéből származó, benne gyökeret eresztő, vérévé váló, ösztöneiben létező tudás és az a biztonságos tudat, ami minden fölöslegest kisöpörhetett a már megírt műből.

Jegyzet

(1) Kardos Lászlónak, a második világháború után megjelent Poe összes költeményeiben *A holló* fordítóra vonatkozó jegyzetében a hosszú névsor időrendjében ő az első.

(2) Tóth Árpád fordításában akusztikailag pontosabban felel meg a nevermore-nak az Aranyra emlékeztető „soha már”.

(3) Kriza J. i. m. 67.

Irodalom

Eliade, Mircea (1998): *Az örök visszatérés mítosza*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Garay János (é. n.): *Munkái*. Franklin Társulat, Budapest.

Gintli Tibor és Schein Gábor (2003): *Az irodalom rövid története*. Jelenkor, Pécs.

Klasszikus angol költők (1986). Európa Könyvkiadó, Budapest.

Klasszikus német költők (1977). Európa Könyvkiadó, Budapest.

Kriza János (1956): *Székelly népköltési gyűjtemény*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Nemeskürty István (2002): *Összes művei*. V. Szabad Tér Kiadó, Budapest.

Poe, Edgar Allen (1974): A műalkotás filozófiája. In: *Az el nem képzelt Amerika*, Európa Könyvkiadó, Budapest. 69–84.

Tarbay Ede

Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya

1994-ben W. J. T. Mitchell és Gottfried Boehm egyidejűleg bejelentették a humántudományokban bekövetkezett képi fordulatot.

Deklarációjuk itthon is visszhangra talált, s a mai napig úgy hivatkoznak a közleményre, mint az ikonológia/ikonográfia-tudomány diszciplinárizálódásának eseményére. (Hornyik, 2006)

Mind Mitchell, mind pedig Boehm egy orákulum, Richard Rorty nyomában haladtak: Rorty szerint az antik és a középkori keresztény világ olyan filozófiát vallott, amely a dolgokkal foglalkozott. Az újkor gondolkodására ezzel szemben az ideák felé fordulás vált jellemzővé, míg napjaink kutatóinak figyelmét a szavak kötik le.

Mitchell és Boehm szerint megnövekedett a kép, a képmás, a képiség, a képzelőerő kifejezések jelentősége, és az ember gondolkodásának valamennyi szintjén elérte a képek és a metaforák használata. Azért emeltek szót (oly sokak előtt és után), hogy ezzel is növeljék az ismeretelméletünket szerintük meghatározó képiség tekintélyét.

A képi fordulat nyomában ugyan sokan bekövetkezettnek látják már az antropológiai fordulatot, ám közben az is nyilvánvalóvá vált, hogy az ikonológia/ikonográfia segítségével a lehetőségekhez képest kevés alkalommal fordulnak a történeti diszciplínák kutatói, s különösen azok, akiknek kutatásai egyszerre több tudomány határterületére esnek.

Az 1970–80-as években kezdődött francia, angol és német nyelvterületen – főként művészettörténeti hasznosulása nyomán – az ikonológiai szempontok kijelölése. Amíg a történeti, köztük a legnagyobb figyelmet kiváltó művelődéstörténeti kutatások az ikonológiai/ikonográfiai szemlélet megjelenésével azonos időben metodológiájukat úgy bővítették, hogy befogadták a képiség fontosságát, a képi értelmezés metódusát, az ilyen tárgyú vizsgálatok eredményeit, a neveléstudományi s az ezen multidiszciplína részét képező neveléstörténeti kutatások ehhez késve láttak hozzá. Nemzetközi téren is nagy a lemaradás: csak a 80-as, 90-es évek során jelenik meg Európában és Észak-Amerikában a neveléstörténeti ikonológia.

A hiányjelző publikációk, majd az úttörő szakközlemények után hamarosan felbukkantak az első összegző művek. A művelődéstörténet részeként értelmezett neveléstörténet metodikailag gondosan megalapozott, enciklopédikus igényű művekkel gyarapodott, mint Cunningham és Buck *Children's costume in England. From the Fourteenth to the end of the Nineteenth Century* című öltözet-történeti monográfiája (1987), vagy Schorschnak a gyermekkortörténetet gazdagító *Images of Childhood. An illustrated social history* című kiadványa (1979). *Bilder aus dem Kindergarten. Bild-dokumente zur geschichtlichen Entwicklung der öffentlichen Kleinkindererziehung im Deutschland* címmel Freiburgban jelent meg Erning Günternek az óvodatörténetben a képi emlékeket is elemzése tárgyául választó kiadványa (1987). Ezzel együtt a német nyelvű irodalomban alapművé vált Ingrid Otto *Bürgerliche Töchtererziehung im Spiegel illustrierter Zeitschriften von 1865–1915* című munkája (1989) és a Schmitt, Link és Tosch által szerkesztett *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte* című

Az ikonográfia kezdetben a művészi módon készült (azaz valami okból művészeti alkotásnak állított) képek tudományát jelentette, s e műalkotások allegóriáit tárta föl. S ha az allegóriák osztályozásra kerültek, akkor a kutatás módszere szerint az egyén, egy adott korszak vagy egy valóság ikonográfiájára vonatkoztak (Réau, 1955, 1997). A formálódó tudomány tehát magával hozza azt a metodikát, amely leginkább arra a tudományra jellemző, amelynek az ikonológiára elsőként volt igénye.

kötet (1997). E kiadványok s az azokat megelőző kutatások mögött kitapintható az a metodológiai szigor, amely a Belting, Kemp, Sauerländer és Warnke szerkesztette *Kunstgeschichte. Eine Einführung* (1985) kézikönyvben, majd pedig van Straten *Einführung in die Ikonographie* munkájában (1989) korábban már körvonalazódott, s amely mind a mai napig befolyásolja a módszertani kultúrát. Ez utóbbi összegző mű ugyan nem neveléstudományi karakterű, de alapelvei a pedagógiai kutatók révén a neveléstörténeti kutatásokba is átszármasztathatóknak bizonyultak.

A hazai kezdet

Magyarul először Arics *A gyermek és a család az ancim regime korában* című tanulmánya (1987) állította előtérbe (már ami a neveléstudományt, illetve a pedagógizálás történetét illeti) az ikonológiát mint a neveléstörténet egyik lehetséges segéd tudományát.

Túl ezen a népszerű (és sokat támodott) művön, egy másik aspektusból szemlélve, mint arra Szabolcs Éva egyik doktori képzésben elhangzott előadásában is rámutat (2005a), a magyar nevelésügy ikonológiai vizsgálatait megelőzték és egyben be is vezették a művészettörténeti, társadalomtörténeti és kultúrtörténeti kutatók ilyen jellegű eredményei.

Az, hogy az ikonológia/ikonográfia a neveléstörténet számára használatba vonható, meg sem kérdőjeleződött. Hiszen a történeti szemlélet az amúgy is történeti képzettségű kutatók számára evidenssé tette, hogy a társdiszciplínák látványos ikonológiai eredményei e téren is szavatolják a használhatóságot. Ugyanezt a tendenciát erősítette a művelődéstörténet, amely amúgy is részeként látja a neveléstörténetet.

Vayer Lajos, Genthon István, Gerevich Tibor művészettörténészek, a társadalomtörténész Klaniczay Gábor, Basics Beatrix, Gyáni Gábor, illetve Szőnyi György Endre közleményei kezdettől mértékül szolgáltak a neveléstörténészek vizsgálódásai számára. A Bertényi Iván szerkesztette *A történelem segédtudományai* című kiadványban, ha nem is túl nagy terjedelemben, de a történeti ikonográfia is ismertetésre került (*Basics*, 1998). Az ikonológia-ikonográfia módszere jól ismert a hazai művészettörténeti, társadalomtörténeti kutatásokból (*Marosi*, 2005; *Gyáni*, 1986), s az ikonológia mint önálló diszciplína is kellően bemutatott. (*Szőnyi*, 2005).

A szemléleti újítás, akár annak külföldi, akár hazai (lassan száz évre visszatekintő) eredőire tekintünk, mint azt szinte mindig megfigyelhetjük a neveléstörténet historiográfiájában, nem a neveléstudomány felől érkezett: a társadalom- és a művelődéstörténet vállalt – e módszert s egyben tudományt illetően – ismét közvetítő szerepet.

A több kiadást is megért pedagógiai kutatómódszertani monográfia (*Falus*, 1996) még nem említette az ikonológia-ikonográfia kérdéskörét. A *Pedagógiai lexikon* (*Báthory és Falus*, 1997) ugyancsak nem vette fel címszavai közé az ikonológiát-ikonográfiát. Szabolcs Éva a témát szisztematikusan föltáró szakkönyve, amely a pedagógiában szerephez jutó kvalitatív kutatási metodológiákat mutatja be, szintén nem érintette az amúgy ugyancsak a kvalitatív módszerek közé sorolandó ikonológiát-ikonográfiát, ámbár annak méltó helye lenne a neveléstudományi kutatásokban (*Szabolcs*, 2001).

Az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről beszámolva Kelemen Elemér jegyezte fel elsők között az ikonológiát mint a kutatások során alkalmazható lehetséges metódust. (*Kelemen*, 1997). 2001-ben két munka tárgyalja az ikonológiát mint használható metódust: Kéri Katalin a neveléstörténeti kutatások módszertanáról írva (*Kéri*, 2001), Németh András és Szabolcs Éva terjedelmes tanulmányukban pedig a neveléstudomány nemzetközi eredményeinek bemutatása során. Az ikonológia hasznáról, módszertani kidolgozottságáról ez utóbbi az első kifejtett közlemény (*Németh és Szabolcs*, 2001) Munkájukban szót ejtenek arról is, hogy Ingrid Otto a német polgári nőnevelési kérdéseket taglaló munkája miként gazdagította a neveléstörténet kutatómódszertani perspektíváját (*Otto*, 1990). Otto a Panofsky-módszer követője abban, hogy bár az ikonográfia-ikonológia nyújtja számára a forrás feltárásának lehetőségét, de a mélyebb megértés és jobb interpretálás reményében nem mond le egyéb módszerek alkalmazásáról sem.

Az utóbbi évtizedben a hazai neveléstörténeti kutatási módszerek gazdagodását eredményezte, hogy a kutatók – Kéri Katalin, Mikonya György, Pukánszky Béla, Szabolcs Éva, jelen összegzés szerzője és mások – egyre bátrabban nyúltak a történeti szociológia kvantitatív vizsgálati módszerei, az oral history s az írott források tartalomelemzési lehetőségei mellett az ikonológia-ikonográfia más történettudományokban kipróbált és elfogadott fogásaihoz. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárultak a ikonográfiai kutatókkal – mint például Ulrike Pilarczyk, Ulrike Mietzner, Johanna Hopfner – kiépített hazai kapcsolatok, illetve az interneten elérhető, hatalmas forrásanyagot tartalmazó tárhelyek megjelenése (The College of Education and Human Development, Minneapolis, USA, <http://www.bbf.dipf.de/virtuellesbildarchiv/projektbeschreibung.html>, <http://education.umn.edu/edpa/iconics/default.htm>). Az iskolázatástörténeti adattárak és neveléstörténeti

tárgyú képanyag számítógépes ikonográfiai feldolgozására vállalkozó gyűjtemények több hazai intézményben is megjelentek, s e tárgykörnek ismert gyűjtői is vannak (például a *Scola orbis* – Iskolatörténeti adattár, OPKM).

Ikonológia/ikonográfia

Az ikonológia eljárásaival kizárólag az antropológiai jelentéssel rendelkező képet lehet megvizsgálni. Mindaddig nem tárulhat fel a kép, amíg biztonságosan nem különíthető el benne az, amelynek centrális szerep jut; azon elemek, amelyek mintázata e centrum értelme szerint van elrendezve; végül azok a törmelékek és járulékos elemek, amelyek léte többé-kevésbé alkalmi vagy esetleges. Azaz a kép föltárása eszmetörténeti értelmezés nélkül erősen kétséges. Az ikonológia, ahogy azt Jan Białostocki állította, a műalkotásokban feltáruló eszméket képes vizsgálni (*Białostocki*, 1997). Mindezt ma némi módosítással szokás elfogadni: példák sora igazolja ugyanis, hogy nem csupán a műalkotásban rejlő elvek feltárására, de bármely kép lényegi megragadására képes az ikonológia és a vele együtt járó ikonográfia.

Az, hogy az ikonológiai vizsgálat tárgyául műalkotást vagy más emberi alkotást választ, vizválasztó lehet. Az első esetben az ikonológia a művészettörténet, a másodikban pedig a legtágabban vett történettudomány módszereként értelmeződik. A történettudományhoz illeszkedő ikonológia-értelmezéssel értelemszerűen együttjárnak az eszmetörténeti vizsgálatok.

Az ikonológiát – a fentiekből következően – több oldalról is érheti támadás: sokak szerint csak a jelentésre szűkített kutatások számára alkalmas, mások pedig attól tartanak, hogy művelői mindenben hajlamosak jelentést, netán szimbólumot találni. Némelyek (mondani se kell, a művészettörténészek közül) azt hangoztatják, hogy az ikonográfia nem képes megragadni a művészi lényegét, s feltárása során éppen azt semmisíti meg a vizsgálat tárgyában, ami a mű lényege. Fölvetődik annak veszélye is, hogy egyéb, kellő figyelemmel megválasztott források híján az ikonográfiai értelmezés könnyen hamis eredményhez vezet, hiszen a nehezen meghatározható tartalmú képek fogalmi megragadása nemcsak nehézkes, de a képekbe belevetített eszmékhez tapadás különféle képzelgéseknek is teret adhat.

Az ikonográfiai értelmezés, mert szükségképpen elégtelen elemből áll, s a különböző jelképrendszerek – a kép és a szó – egymással formálásának nehézségével küszködik, többnyire valóban lehetetlen mindaddig, amíg az Erwin Panofskynak tulajdonított korrigáló elvek és alkalmas történeti módszerek a segítségére nem sietnek.

Mielőtt azonban az ikonológia-ikonográfia történeti segédtudományként való alkalmazásáról beszélnének, érdemes a vizsgálatunkhoz szükséges néhány problémát bemutatni és azokra rákérdezni.

Ugyan az ikonográfia-ikonológia 20. századi tudomány, mint minden diszciplína, igyekszik identifikálni magát, s eközben megteremti saját múltját. Esetünkben Cezare Ripa *Ikonológia* című nagyszerű enciklopédikus műve a határvonal, amely „előtti” és „utáni” korszakra osztja e tudomány történetét. Az ikonográfia a képek leírásával, az ikonológia pedig a képek jelentésének föltárásával foglalkozó tudományág. Az ikonográfia a képleírásnál túl a képek osztályozását és értelmezését is magára vállalja. Ez a szerepvállalás azonban tudományfilozófiai problémákat is felvet. Az ikonológia és az ikonográfia annak a tudománynak – nevezetesen a művészettörténetnek s a művészettörténet határtudományainak – az igényeihez illeszkedik, amelynek keretein belül létrejött, s amelynek bővüléséhez hozzájárult. Az ikonográfia kezdetben a művészi módon készült (azaz valami okból művészeti alkotásnak állított) képek tudományát jelentette, s e műalkotások allegóriáit tárta föl. S ha az allegóriák osztályozásra kerültek, akkor a kutatás módszere szerint az egyén, egy adott korszak vagy egy vallás ikonográfiájára vonatkoz-

tak (Réau, 1955, 1997). A formálódó tudomány tehát magával hozza azt a metodikát, amely leginkább arra a tudományra jellemző, amelynek az ikonológiára elsőként volt igénye. Az ikonográfia eszerint nem egyéb, mint a művészettörténet egyik legnagyobb (neokantiánus természetű) eredménye.

Az ikonológia/ikonográfia civilizációértörténeti sajátosságokra is ráirányítja a figyelmet: az európai gyakorlathoz képest nincs zsidó és moszlim ikonográfia, s kutatási módszereiben pedig az európai karakteresen megkülönböztethető az ázsiai és a közép-, illetve dél-amerikai ősi kultúrákkal foglalkozó ikonográfiáktól. Másrészt rávilágít az összehasonlító vizsgálatok szükségességére, valamint azokra a térséget megosztó kulturális hasadásokra, amelyek mentén a civilizációs mintázatok a korábbi eseménytörténeti narratívához képest mélyebben értelmezhetők.

Az ikonográfia segédtudományként sikeresen járult hozzá valamennyi, tárgyi emlékeket a forrásának tekintő történeti tudományhoz, mint a heraldikához, a pecsétekkel foglalkozó szigillográfiához, a numizmatikához, s az első pillanattól kezdve összehasonlító karaktert vett fel. A különböző európai művelődési korok archeológiai eredményei nem születtek volna meg az ikonográfiai kutatások és az azok alapján születő interpretációk nélkül.

Hasonló sikerekhez vezetett művészettörténeti alkalmazása is. Az ikonográfia művészettörténeti alkalmazásának eredménye, hogy ma csak azt tekintik ikonográfiai vizsgálatnak, amelynek antropológiai jelentései is fölsejlenek: azaz csak azon források képi vizsgálata tekinthető hasznosnak, amelyen bizonyítható az emberi alak jelenléte. Ennek tudományfilozófiai következménye pedig az, hogy a társadalomtudományok mellé idővel a kognitív tudományok is felsorakoznak a maguk sajátos tudományigényével, módszertanával, frazeológiaiájával és képzeteivel. Az embertudományok ugyanakkor magukkal hoznak az élettudományból olyan tudományosnak nevezhető képzeteket és eljárásokat, amelyek például a biológiai antropológia, a biológia vagy akár az orvostudomány, az agrártudomány és az ökológia ujjnyomait viseli magukon. (Ugyanakkor az, hogy a vizsgálatok kritériuma az emberábrázolás, kizárja, hogy az ornamentális művészet, az ilyen iparművésze vagy akár az építőművészet, a kertművelés, stb. kutatási területté válhasson.)

A leszűkítő elvek mellett azonban számos dolog jelzi, hogy az ikonológia multidiszciplináris, helyenként transzdiszciplináris karakterhez jutott már akkor, amikor még a művészettörténet volt a megformázója. Ehhez járul, hogy az ikonográfia a forrásokat nem a művészettörténet formaigénye alapján elemzi, hanem kizárólag a tartalommal, a tárggyal foglalkozik; ez az oka, hogy vizsgálódásai szűkebbek s egyben tágabbak is a művészettörténeténél. Tartalmi orientáltsága miatt azonban lemond az esztétikai értékek meghatározásáról, s egyben elhatárolódik az antropológiai sajátosságok minősítésétől, etikailag pedig közömbös marad. Értéktételektől való távolságtartása, leíró jellege (ahogy arra rámutat Réau, 1955, 1997.) miatt az archeológiához, illetve az etnografiához áll közel.

Az ikonológia szerint a kép, amelyet vizsgál, egyrészt embert ábrázol, másrészt a kép létrehozójához, a létrehozó mentalitásához kötött gondolat kifejezője. A kép értelméhez ennek megfelelően kétféle aspektussal közelíthetünk: vagy a kép végső konstrukcióját adó szerző oldaláról, vagy a képen ábrázolt ember felől. A leíró ikonográfia és az értelmező ikonográfia egyazon módon fölhasználja a kor bölcseleti, filozófiai, teológiai, mitikus, vallási vagy tudományos ismereteit, a világ-, az ember-, a műveltségkép sajátosságait föltáró egyéb forrásait: a leíró változat által az ikonográfiai rendszerek áttekintésére alkalmazott s az értelmező szerepű pedig egy-egy korszak, forrásegyüttes általános karakterét és jelentését képes megragadni.

De mire használták az ikonográfiát-ikonológiát, legalábbis kialakulása kezdetekor? Módszereivel a kutatók képesek alkotott tárgyakat azonosítani, eredetüket, származási helyüket, alkotóik mentalitását meghatározni, keletkezési idejüket behatárolni. A filológiai jellegű munkálatokkal vethető egybe az a szerep, amelyhez így jut. Emelett több, verbálisan megragadhatatlan sajátosságára figyelmezteti a civilizáció-, a gondolkodás-, a

mentalitás- és a vallástörténet kutatóit. A képeket a korszakokon átnyúló vagy éppen vártalanul megváltozó jelképek, érzületek, viselkedési alakzatok dokumentumainak tekintik, amelyek adhatják akár a tudomány ikonikus szemantikáját is.

Az eddig említett a tudományokban azonban az ikonográfia és az ikonológia csupán segédtudományként funkcionált. A témát azonosító leíró ikonológia és a figuratív formák jelentését feltáró ikonográfia önálló tudományként értelmezéséhez Aby Warburg, Erwin Panofsky, Tolnay Károly, Umberto Eco és mások járultak hozzá (Szónyi, 2005).

Erwin Panofsky a műalkotás értelmezésének módjával a metodológia végső kidolgozójává válik. A három szinten (értelmezéssel, ikonográfiai elemzéssel, mélyebb értelmű megragadással) fókuszba állított képi objektum a kutatás során. A Panofskyhoz kötött módszer segítségével a második világháború után a művészettörténet ikono-

grafikussá vált, s az intézmény-, majd a mentalitástörténettel foglalkozók is érdeklődni kezdtek iránta. Az ikonológia és az ikonográfia az eszmetörténetbe való bekerüléssel egyidejűleg vált önálló diszciplínává, annak ellenére, hogy módszerként továbbra is főként a művészettörténészek és a hieroglifák, emblémák, képi szimbólumok után kutató irodalmárok alkalmazták. Ezzel együtt kialakultak saját dokumentációs központjai, intézetei, tanszékei, miközben folyamatosan gyarapodott a kutatók eredményeit közlő kiadványok száma.

Az ikonológiainak nevezett művészettörténeti fordulat eredményezte, hogy az ikonológia-ikonográfia közel került a többi humán tudományhoz, s multidiszciplínaként kezdett viselkedni. Felismerték, hogy a képben megragadott, Panofsky-féle „lényegi jelentés nem írható le a művészettörténetben használt fogalmakkal, csak a filozófia, a vallás, a társadalom- és a tudománytörténet stb. kölcsönvett terminusaival” (Bialostocky, 1997). A tudomány s a hozzá tartozó módszer leginkább az eszmetörténetbe ágyazódott, s a kutatások is eltolódtak a formai vizsgálatoktól az ideák irányába.

A képek, állítja az ezredforduló előtt Mitchell, nem csak megjelenítői, de alakítói

is az emberi világnak. Az önálló képtudomány kialakítását szorgalmazza tehát, elvetve azt a nézetet, hogy a vizualitást áthatják a szövegekből származó metaforák, egyben a tudományt is kárhóztatja, amiért efféle textusokkal manipulál.

A képeket feltáró, ennek ellenére a szövegközpontúságra ügyelve verbalizáló ikonográfiának-ikonológiának, meglehet, hamarosan vége szakad; helyét az önálló képelmélettel rendelkező kritikai ikonológia veheti át. A képi fordulatot és a vizuális kultúra megújulását hirdető két szaktekintély 1994-ben megjelent közleményeikben (Hornyik, 2006) nem vágta azonban át az ikonológia-ikonográfia művészettörténethez kötődő köldökzsinórját. Azt hangsúlyozzák inkább, hogy amennyiben a művészettörténet meg kíván újulni, magukat a vizuális kutatásokat kell átalakítania oly módon, hogy a társadalomtörténet, a holisztikus szemlélet és a populáris kultúra történeti alakzatai is szerephez jussa-

Először is világosan el kell különíteni, hogy a képek mikor referálnak létrehozóik (a fotósok, a kiadványok szerkesztői, a fenntartók) szándékáról, nézeteiről, politikai, a szocialista emberképpel kapcsolt, ideológiailag megalapozott állásfoglalásáról, s mikor a képeken szereplő személyekről. Meg kell határozni, miként tekinthetők a források homogénnek, milyen előfeltevésekkel szabad a dokumentumkarakterű – családi vagy éppen sajtóban megjelenő, azaz magán-, illetve közhasználatba kerülő – fényképeket egybevetni, s ezekhez miként társíthatók például az alkalmazott művészet körébe eső grafikák.

nak, s mindez érvényes módon kutathatóvá váljon. Ehhez pedig egy olyan módszernek kell társulnia, amely valamennyi tudomány és tudomány előtti gondolkodási eljárás, azaz mítosz és vallás vizsgálatára alkalmas.

Látható, hogy rövid száz év alatt az ikonográfia/ikonológia úgy távolodott el keletkezési helyétől, a művészettörténettől és az archeológiától, hogy annak kényszerítő diszciplináris és módszertani kötöttségeitől megszabadult ugyan, de lényegétől nem határolódott el. S ezzel együtt a gondolkodástudományok, a művészettudományok, mi több: a természettudományok számára is fontossá vált. Módszerként szinte valamennyi olyan diszciplína felhasználja, amely nem vállalkozik értékítéletek alkotására. Antropológiai karakterre megerősödött, ám így is a társadalomtudományok között keresi a helyét mint eszmétörténeti karakterű művelődéstörténeti multidiszciplína és sikeres módszer.

A hazai neveléstörténeti kutatások ikonográfiai-ikonológiai tematizációi

A hazai történeti kutatásban az egyénre, a korra és a vallási világképre vonatkozó ikonográfiai művekből számos fősorakoztatható. A lista élén azok a kiadványok állnak, amelyek különböző korszakok személyeit arcképpükkel is reprezentálják – s ilyeneket bősséggel adtak ki önreprezentációra hajlamos elődeink.

Vayer Lajos 1935-ös Pázmány-ikonográfiája a kezdet. Mára, sok más mű után, elkészült például a Zrínyi-ikonográfia, s a keresztényi jelképekről, képzőművészeti toposzokról, emblémákról, jelvényekről, érmekről számos enciklopédikus kiadvány elérhető. Sok idegen nyelvről lefordított, népszerű-ismeretterjesztő mű is megjelent magyarul, köztük olyan kitűnő munkák is, mint például az Umberto Eco szerkesztette *A szépség története*, illetve *A rütség története*. A művészettörténészek és a társadalomtörténészek buzgóságának köszönhetően ezek az enciklopédikus jellegű, egy vagy néhány vizsgálati szempontot hangsúlyozó leírások szolgálják az ikonográfiáról vallott nézetek alapjait. S bár az éppen csak megidézett hazai történeti ikonográfia szinte teljes anyaga pedagógiai, illetve neveléstudományi karakterű kutatások forrásai közzé kerülhetne, az ilyen vizsgálatok egyelőre váratnak magukra. A történeti tudományokban tapasztalható, a képek kutatására is alapozott munkálkodás gazdagsága nem fedezhető fel a neveléstörténeti tevékenységben.

A kép mint forrás

A források között a kép megjelenése egyidős a neveléstörténeti karakterű közleményekkel. A képre mint önálló, sajátos tartalom közvetítőjére azonban csupán az elmúlt évtizedben figyelt fel a magyar neveléstörténeti kutatás. Kiindulópontnak is tekinthetjük Péter Katalin *Gyermek a kora újkori Magyarországon* című munkáját (1996)

Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva 2001-ben, a hazai neveléstudományi szaklapok között az ikonográfiát leginkább tematizáló *Iskolakultúra* folyóirat könyvsorozatában bocsátották nyilvánosság elé a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamának elemzését. A sajtótörténeti karakterű munkában az egykori lapban megjelent tanítói arcképek közül is válogattak a szerzők.

Ilyen előzmények nyomán már magától értetődő módon jelentek meg például Pukánszky Béla *A nőnevelés évezredei* című lánynevelés-történeti kismonográfiájában az illusztráción túlmutató képek (Pukánszky, 2006).

Túl azon, hogy a kutatók magától értetődő történeti érdeklődéssel és felkészüléssel fordultak a képi forrásokhoz, s közülük nem egy az ikonológiai vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen emberábrázolathoz is, a hazai neveléstörténeti kutatásokban, amennyiben megítélhető, az ikonográfia-ikonológia használata az alábbiakban ismertetett öt területen körvonalazódik. E területek kutatói a tágan vett művelődéstörténeti szempontokat is érvénye-

sítik neveléstörténeti vizsgálataikban, akárcsak azokat az ikonológiai szempontokat, amelyeket a művelődéstörténetben vagy a histológiai szakmunkákban korábban bevezettek.

A források használatán túli képvizsgálatok kaleidoszkópszerűen, illetve szisztematikusan történtek. Ezek hol életképeket fixálnak, hol a sajtótörténet fejezeteivel mutatják be a pedagógiai antropológia tárgyát képező tanár-, illetve gyermekképet. Ikonográfiai-ikonológiai célra használható gyűjteményekről is szó esik, sőt tematikus monográfia is megjelent. A taneszköztörténet részét adó tankönyvtörténet és tankönyvelmélet érdeklődése is kimutatható az ikonográfia-ikonológia iránt. Ami azonban sajnálatosan hiányzik: a képsorozatok összehasonlító elemzése

A pedagógus és a gyermek arca az életképekben

A hazai neveléstörténeti kutatásokban az 1945 utáni időszak vizsgálatához természetes módon hozzátartoznak a képi források, amelyekről azonban egyelőre csak keveset tudunk. E hiányosságot említi föl Mikonya György (*Mikonya*, 2006, 59.) abban a közleményében, amely a pedagógiai életképekről elsőként nyújt bő áttekintést. Az ilyen közlemények hozzájárulnak a korszak emberképén belül a pedagógus- és gyermekkép változatainak feltárásához és leírásához. Az antropológiai karakterű kutatások igénylik az ikonológiai módszert, hiszen karakterüknek megfelelően ugyanúgy az emberre fókuszálnak, s mindennek módszertani hozadéka is körvonalazódik.

E közlemények a szövegforrások és a képek egymáshoz viszonyítására törekcsenek. Önéletrajzi írások, visszaemlékezések, újságírói portrék és sajtófotók, továbbá családi képek összevetéséből kerülnek ki a pedagógiai olvasatok. A szöveg és a képi dokumentumok közös horizontjának föllelése jelenti a kutatások nehézségét, amint erre maguk a tanulmány szerzők is utalnak. Olyan módszertani problémák körvonalazhatók, amelyek megoldása elősegítheti majd a neveléstörténeti ikonográfiai kutatások elmélyülését. Először is világosan el kell különíteni, hogy a képek mikor referálnak létrehozóik (a fotósok, a kiadványok szerkesztői, a fenntartók) szándékáról, nézeteiről, politikai, a szocialista emberképpel kapcsolt, ideológiailag megalapozott állásfoglalásáról, s mikor a képeken szereplő személyekről. Meg kell határozni, miként tekinthetők a források homogénnek, milyen előfeltevésekkel szabad a dokumentumkarakterű – családi vagy éppen sajtóban megjelenő, azaz magán-, illetve közhasználatba kerülő – fényképeket egybevetni, s ezekhez miként társíthatók például az alkalmazott művészet körébe eső grafikák. Vizsgálni kell azt is, miként formázódnak ezekben a képekben a pedagógiai tartalmú szimbólumok, azaz mely elemeket nevezhetünk a kor világképe alapján annak, s melyeket legfeljebb a vizsgáló világképe szerint. Azokra a képi kódokra (illetve a hiányukra) is érdemes odafigyelni, amelyek az adott korban érvényesülnek, és az általunk gyakorolt kutatás szerint pedagógiaiailag is megfeleltethetők.

Nézőpontok sokasága vethető föl a pedagógiai antropológiai vizsgálatok számára, ha a kor hivatalos szemléletét kívánja a kutató föltárni, vagy ha például azonosítani szeretné különböző csoportok nézeteit. Ahogy akkor is, amikor az antropológia körén belül meg kell határozni, mely esetekben szabad beszélni az intézményes pedagógia illetékeségébe tartozó képekről, s melyekben nem.

Sajtótörténet, sajtófotó, antropológia

A sajtófotók neveléstörténeti vizsgálata az a másik terület, amely ha elterjedtnek nem is nevezhető, de ismertebb, s amelyet néhány kutató, bár segédtudományi aspektusból, szisztematikusan végez. Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva közös kötetében (2001), a *Magyar Tanító* 1901-es évfolyamát bemutató, a mai napig nem a jelentőségének megfelelően értékelt mikrotörténeti szakmunkában a képi források között olyanok is

találhatók, amelyek ikonográfiai vizsgálatnak is alávetethők. Kéri Katalin a *Nők Lapja* és az *Óvodai nevelés* címlapképeit elemezve igyekezett a szocialista pedagógia képi világáról számot adni (Kéri, 2003). Az ikonológiától nem idegen Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga tanulmánya sem, amely az 1950 utáni gyermekkép meghatározását tűzte ki célul (2003). Az utóbbi évektől kezdődően a pécsi egyetem neveléstörténészei és tanítványai szisztematikusan foglalkoznak a sajtó képi világával, s e vizsgálatokban gyakran érvényesítenek ikonográfia szempontokat. (vesd össze: Kéri és Varga, 2006; Géczy, 2006a; Géczy, 2006b; Géczy, 2007). Miként az *Iskolakultúrában*, úgy az *Educatio* és a *Magyar Pedagógia* folyóiratokban is fel-feltűnnek az ikonológiai-ikonográfiai metódust használó kutatási eredmények. A *Magyar Pedagógiában* látott napvilágot például Géczy János tanulmánya, amely a szocialista gyermekfelfogás eredményeként kialakuló gyermekkép képi megjelenítését vizsgálja a *Köznevelés* 1956–1964 közti évfolyamaiban (2006c).

A sajtófotókhoz fordulás ugyancsak fölvet forráshasználati kérdéseket. A nemzetközi kutatások szerint e képekben a lapkészítő alkalmazottak képviselte kiadványt finanszírozó fenntartók képzetei inkább tetten érhetők, mint a képeken ábrázoltaké. Ugyanakkor egyedi elemzésre, illetve mikrojelenségek bemutatására kevésbé alkalmasak. A sajtófotók számára az adott periódikában megjelenő alkalmazott grafikai munkák jelentenek referenciát: a közös tulajdonságok és az így megtalált szimbólumok alapján történhet a Panofsky emlegette „mélyebb jelentés” bemutatása.

A hazai neveléstörténet sajtófotó-vizsgálatai e belső referencia megkeresésére éppúgy nem vállalkoztak, miként arra sem hogy a választott sajtóorgánum munkatársait, illetve a sajtó mint véleményformáló médium meghatározottságait kiterjedt elemzésnek vessék alá. A neveléstudományi sajtó utóbbi 50 éves történetének megírása is várat magára; ha ez a munka megszületik, a szerzők nem mulaszthatják el a források ikonográfiai-ikonológiai értelmezését sem.

Gyűjtemények

1985-től létezik a bambergi egyetem archívuma, amely a pedagógia számára kínál ellenőrzött, megfelelően adatolt és karakterisztikus jegyekkel jellemzett forrásokat. Ehhez hasonló szisztematikus magyar gyűjtemény még nem készült, a hazai fényképgyűjteményekből azonban bizvást összeállíthatók olyan korpuszok, amelyek neveléstörténeti kutatások forrásait, illetve tárgyát képezhetnék. E létező és szüntelenül bővülő gyűjtemények szolgáltathatják akár a diszciplináris ikonológia vizsgálati anyagát, akár a több kutatási módszert fölhasználók számára a segédforrások helyét.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum gyűjtőköre és tevékenysége a képi vizsgálatokhoz megfelelő forrástár. A Könyvtár és Múzeum gazdag tankönyv- és taneszköztára, továbbá iskolatörténeti kiállításai a kutatók számára lehetőségek sorát kínálják föl.

A Pécsi Tudományegyetemen 2004-ben létrejött egy hallgatói archívum: a neveléstudományi oktatásba bekerült hallgatók pedagógiai karrierjét képekkel követhetővé tevő gyűjtemény körvonalazódik, amelybe több ezer kép van feltöltve. A képzőhelyen megforduló hallgatók kizárólag saját családi fényképek segítségével mutatják be iskoláztatásuk jellemzőinek talált eseményeit, az osztály, az iskola életének fontos és köznapi eseményeit. Ugyanakkor a képekhez esszét is társítanak, amelyben a képek saját szempontú bemutatására vállalkoznak.

Tematikus monográfiák

Neveléstörténeti tárgyú ikonográfiai/ikonológiai monográfia eddig Magyarországon nem született. A nem intézményes tudásátadás kutatása kapcsán, az intézményes oktatás ezernyi szintjén megerősített szimbólum történeti alakzataival jó évtizede ép-

pen jelen dolgozat szerzője foglalkozik (Géczi, 2002, 2003, 2004, 2005a, 2005b, 2006, 2007).

A közös művelődéstörténeti és neveléstörténeti kutatások közé sorolható viszont néhány új, tematikus monográfia. Neveléstörténeti értéke is van az ágy kultúrtörténetének, az életfák közé tartozó cédrustörténetnek vagy a fertilitással kapcsolatot mutató egyszarvú-monográfiának. Az ikonológiai eljárás tárgy-, eredet- és időmeghatározására példák sora hozható abból a kutatásból, amelynek során a rózsza és jelentéseinek történetét, azaz egy szimbólumkör áthagyományozásának művelődéstörténeti korszakokként eltérő módjait tártam fel.

Taneszköztörténet

A taneszköztörténet kutatói is érvényesítenek időnként ikonográfiai szempontokat munkáikban (Jáki, 2000). Az eszközök leírása során önkéntelenül adódnak olyan momentumok, amelyek ikonológiai szempontból is relevánsak. Nagy Nóra OTDK-tanulmánya, amely két éve országos megmérettetésen II. díjat kapott, az Orbis pictus különböző kiadásai kép- és szövegpárjainak egybevetésére tett kísérletet, melynek során sikeresen bemutatta a mű keletkezésének és újabb kiadásainak változó hivatkozásrendszereit és felvázolta a mű eszmetörténeti kapcsolatrendszerét (Nagy, 2005).

Hogyan keverednek benne a civilizációs és az individuális hagyományok, s mely elemekre támaszkodik a továbbiakban az utókor? Miként tesznek szert értelemre a politika, a vallás, a helyi kultúra stb. erőterében például a képileg is megragadható objektumok, és ez mennyiben tartalom, illetve forma? Milyen sajátos funkciója van a képként ábrázoltaknak, mennyiben hasonlít, mennyiben azonos, illetve eltérő a szóval-nyelvel megragadottól?

Összegzés

Milyen, az ikonológiával-ikonográfiával kapcsolatos módszertani sajátosságok hüvelyezhetők ki az e tárgykörben végzett, kezdeti hazai neveléstörténeti kutatásokból?

Első megállapításunk az lehet, hogy sem a tudomány, sem a módszer nem szervült még sem a neveléstörténeti kutatásokban, sem a neveléstudományokban. Egyes elemei, ha megjelentek, a társtudományok révén bukkantak fel, s magukon hordják a társtudomány jellegéből adódó sajátosságokat.

Az ikonológia-ikonográfia módszerként alkalmazva segédtudománynak tekinthető,

de sem szakirodalma, sem kidolgozó tudományos közössége nincs. Módszerkénti használata leginkább a német kutatók és szakirodalom alapján terjedt el, éppen a művészet-történetben, illetve az irodalomban, s ez a neveléstörténeti kutatásokban is érezteti a hatását (Belting, Dilly, Kemp, Sauerländer és Warnke, 1985; Belting, 2000; Marosi, 2005).

A neveléstörténeti ikonográfiai (és ikonológiai) szempontú kutatások célja azonos a többi történeti kutatásban megszokottal, amennyiben feladata objektivációk jelentésének föltárása és a gazdag implikációik leírása. Az ikonológia-ikonológia leginkább segédtudományként hasznosult: általa körültekintőbben írható le, hogy a legszélesebb értelemben vett áthagyományozott értékek megjelenítése miként alakul ki, milyen örökségek jelennek meg benne, s milyen térbeli-időbeli és antropológiai utalásai vannak. Hogyan keverednek benne a civilizációs és az individuális hagyományok, s mely elemekre támaszkodik a továbbiakban az utókor? Miként tesznek szert értelemre a politika, a vallás, a helyi kultúra stb. erőterében például a képileg is megragadható objektumok, és ez mennyiben tartalom, illetve forma? Milyen sajátos funkciója van a képként ábrázoltaknak, mennyiben hason-

lít, mennyiben azonos, illetve eltérő a szóval-nyelvvvel megragadottól? A legfőbb kérdés pedig az, hogy vannak-e s milyen sajátos képiségek a pedagógikum történeti mintázataiban, akár például az intézmények, akár az írás-olvasás, akár a taneszközök esetében vagy éppen a nevelésügy személyeinek (tanárok, szülők, gyermekek) megjelenítésében.

Érdeklődésre tarthat számot az is, hogy az eddig csak a pedagógiai helyzetek ábrázolásának vizsgálatával foglalkozó neveléstörténeti ikonográfiai/ikonológiai kutatások eddig gyakorolt témái mellett miként jelenik meg a pedagógiai antropológia kérdéskörével, a világgépi, továbbá a tudásátadás formáit tematizáló vizsgálatokkal foglalkozó vagy egyéb, ikonográfiailag új szempontokhoz vezető tudományproblematizáció.

Irodalom

- Ariés, Ph. (1987): A gyermek és a család az ancieri regime korában. In *Gyermek, család, halál*. Gondolat, Budapest. 9–317.
- Basics Beatrix (1998): Történeti ikonográfia. In: Bertényi Iván (1998, szerk.): *A történelem segédtudományai*. Pannonica – Osiris, Budapest. 40–50.
- Báthory Z. – Falus I. (2001): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből 2001*. Osiris, Budapest.
- Báthory Z. – Falus I. (1997, szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Keraban Kiadó, Budapest.
- Belting, H. (2000): *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bertényi Iván (1998, szerk.): *A történelem segédtudományai*. Pannonica – Osiris, Budapest.
- Białostocki, J. (1997): Ikonográfia. In Pál J. (szerk.): *Az ikonológia elmélete. Szöveggyűjtemény az irodalom és a képzőművészet szimbolizmusáról*. (Ikonológia és műértelmezés I.) JATEPress, Szeged. 227–251.
- Cunnington, Phillis – Buck, Anne (1978): *Children's costume in England. From the Fourteenth to the end of the Nineteenth Century*. Adam & Charles Black, London.
- Erning, Günter (1987): *Bilder aus dem Kindergarten. Bildokumente zur geschichtlichen Entwicklung der öffentlichen Kleinkindererziehung im Deutschland*. Lambertus, Freiburg.
- Falus I. (1996, szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Keraban Kiadó, Budapest.
- Gézi János (2002): Reneszánsz növényillusztráció. In: *Magyar botanikai kutatások az ezredfordulón. Tanulmányok Borhidi Attila 70. születésnapja tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem Növénytan Tanszék, Pécs. 63–78.
- Gézi János (2003): *Rózsaképvessék. Megjegyzések a Kárpát-medence 17. századi képeihez*. Habilitációs előadás. 2003. 09.24. Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, Pécs.
- Gézi János (2004) Shakespeare rózsái. *Iskolakultúra*, 6. 70–86.
- Gézi János (2005a): A római világ képeinek rózsája. (1–6. század) *Iskolakultúra*, 12. (szeparátum) 1–27.
- Gézi János (2005b): Reformélelmód – és szimbóluma: Nagy Sándor világgépének és művészetpedagógiájának elemei. *Magyar Pedagógia*, 1. 19–38. In Németh A. – Mikonya Gy. – Skiera, E. (szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat, Budapest. 136–163.
- Gézi János (2006a): A szovjet pedagógiai minta. *Iskolakultúra*, 9. 24–38.
- Gézi János (2006b): A pedagógiai sajtó. 1956. *Educatio*, 3. 511–538.
- Gézi János (2006c): A szocialista gyermekfelfogás. A túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964. *Köznevelés. Magyar Pedagógia*, 2. 147–168.
- Gézi János (2006d): A túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése az 1956 utáni magyar pedagógiai sajtóban. In: Keller Magdolna és Simándi Szilvia (szerk.): *VI. Országos Neveléstudományi Konferencia. Tanul a társadalom*. Budapest, 2006. október 26–28. Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság, Budapest. 132.
- Gézi János (2007a): Az egészséges és a beteg gyermek ikonográfiai megjelenítése 1950–2000 között a magyar neveléstudományi szaksajtóban. In *Az egészség-tan-oktatás története és jelentősége*. MTA Művelődéstörténeti Bizottsága Élettudománytörténeti Munkabizottság.
- Gézi János (2007b): *Nagy Sándor antropológiája és annak jelképei*. VII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Budapest, 2007. október 25–27. In Vidákovich Tibor és Molnár Éva (szerk.): *Változó tanulási környezetek, változó pedagógusszerepek*. VII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Budapest, 2007. október 25–27. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 25, 54, 82, 84.
- Gézi János (megjelenés alatt): *A virágok virága a Posoni kertben*. Lippay János-konferencia. Budapest, 2006. november 1. MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottság, MTA Kertészeti Bizottság, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, BCE Kertművészeti Tanszék, Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaság- és Művelődéstörténeti Tanszék. (megjelenés alatt)
- Gyáni Gábor (1986): Az „új történetírás” jelensége. *Világtörténet*, 3–4. 3–7.
- Hornyik Sándor (2006): *A képi fordulatról*. <http://www.exiindex.hu>.
- Jáki László (2000, szerk.): *Orbis pictus. A szemléltetés évszázadai*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Kelemen Elemér (1997): Ezeréves a magyar iskola. Beszámoló az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről, eseményeiről. *Új Pedagógiai Szemle*, 3. 81–93.

Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Kéri Katalin – Varga Attila (2006): Acélos Szoszó és 25 méter vörös szőnyeg. Átpolitizált alsó tagozatos tankönyvek 1950–1956 között. *Educatio*, 3.

Kéri Katalin (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 229–245.

Kis-Molnár Csaba – Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 246–286.

Kiss A. – Szőnyi Gy. E. (2003, szerk.): *Szó és kép. A művészeti kifejezés szemiotikája és ikonográfiája. Tanulmányok*. (Ikonológia és műértelmezés 9.) JATEPress, Szeged.

Klanciczay Gábor (1989): Az interdiszciplinaritás az utóbbi negyedszázad történettudományában. *Századok*, 1. 163–178.

Nagy Nóra (2005): *Comenius beszélő képei*. OTDK-dolgozat. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Tanárképző Intézet, Pécs.

Németh A. – Szabolcs É. (2001): *A neveléstörténeti kutatások főbb nemzetközi tendenciái, új kutatási módszerei és eredményei*. In: Báthory Z. és Falus I. (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből 2001*. Osiris, Budapest. 46–76.

Opie, Ionia – Opie, Robert – Alderson, B. (1992): *The treasure of Childhood. Books, Toys and Games from the Opie Collection*. Papillion, London.

Otto, Ingrid (1989, 1990): *Bürgerliche Töchtererziehung im Spiegel illustrierter Zeitschriften von 1865–1915*. Verlag August Lax, Hildesheim.

Panofsky, Erwin (1984): A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomlemzésének problémájához. In: uő: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Bp. Gondolat, Budapest. 249–261.

Péter Katalin (1996, szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. MTA – TTI, Budapest.

Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest.

Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest.

Réau, Louis (1955, 1997): Az ikonográfia meghatározása és alkalmazása. In Pál J. (szerk.): *Az ikonológia elmélete*. (Ikonológia és műértelmezés I.) JATE-Press, Szeged. 181–193.

Schmitt, H. – Link, J.-W. – Tosch, F. (1997, szerk.): *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte*. Klinkhardt, Bad Heilbrun.

Schorsch, A. (1979): *Images of Childhood. An illustrated social history*. Mayflower Books, New York.

Szabolcs Éva (1999): *Tartalomlemzés a gyermekkor-történet kutatásában*. Gyermekkép Magyarországon 1867–1890. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (2004): „Narratívák” a gyermekkorról. *Iskolakultúra*, 3. 27–31.

Szabolcs Éva (2005): *A neveléstörténet kutatási módszereinek gazdagodása*. ELTE Pedagógiai Doktor Program. http://www.ppk.elte.hu/nevtud/doktoriiskola/Tortenetkutatasi_modszerek

Szőnyi György Endre (2004): *Pictura & Scriptura. Hagyományalapú kulturális reprezentációk huszadi századi elméletei*. JATEPress, Szeged.

Talkenberger, H. (1997): Historische Erkenntnis durch Bilder? Zur Methode und Praxis der Historischen Bildkunde. In Schmitt, H. – Link, J.-W. – Tosch, F. (szerk.): *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte*. Klinkhardt, Bad Heilbrun. 11–26.

Géczi János

Pannon Egyetem, BTK, Antropológia és Etika Tanszék – Pécsi Tudományegyetem, BTK, Neveléstudományi Intézet

Gondolatok az általános művelődési központok jövőjéről

Az általános művelődési központok mára történelmi múlttal rendelkező intézménytípusokká váltak Magyarországon. Az alábbi eszmefuttatás a történelmi múltból és jelenből is táplálkozó jövőre kérdez rá.

Közel negyven év a közoktatás történetében bizvást tekinthető történelmi távlatnak, különösen akkor, ha az egy művelődés- és oktatáspolitikai paradigmaváltást (vagy annak igényét) eredményező politikai rendszerváltást is magába foglal. Elismerve, hogy az ÁMK-mozgalom hagyományainak, múltjának kutatása napjainkban sem elhanyagolandó feladat, érdemes elgondolkozni azon, vajon mit hozhat ezen intézménytípus számára a jövő.

Aligha vitatható, hogy az erre a kérdésre adandó választ legalább olyan mértékben meg fogja határozni az intézmények technikai (épületgépészeti, technológiai) állapota és